

18. Ders

Hür İrade, Determinizm ve Sorumluluk

24.00: Felsefenin Problemleri

Prof. Sally Haslanger

Kasım 14, 2005

Hür İrade III: HÜRRİYETÇİLER

I. Hatırlatma

Derin-Benlik (ile) Bağdaşım (Harry Frankfurt ve diğerleri)

Temel Fikir: Hürriyet, bir kimsenin “entegre-öz”e sahip olması ve o kimsenin nasıl hareket edeceğini, bu entegre-öz’ün yönetmesi meselesidir.

Hareketlerim, eğer benim “Daha Derin-Benliğim” tarafından onaylanmış olan tercihlerimin kontrolü altında, yani, yapmış olduğum daha yüksek tercihlerim, veya değerlerim veya düşüncelerim tarafından onaylanmış ise, hür (şekilde) hareket ediyorum.

Bağdaşma: Hareketin nedenleri ve tercihler, doğru çeşitten oldukları (bu versiyondaki gibi, derin-benlik'ten geldikleri) sürece, hareket (de) hür'dür. Kaçınıbilirlik, Hürriyet için, bir ön koşul değildir.

Problem örnek-olaylar: İradenin zayıflığı, erken doktrinleme, beyin yıkama, çocuklar?

Bir kimsenin “derin-benliğinin”, dış etkenlerin (örneğin, sorunlu büyüme, eğitim gibi) bütününden veya bir kısmından etkilenerek oluşması, ne fark eder? Susan Wolf'un şu örneği üzerinde düşünün: Jojo, kötü, sadist, despot Jo'nun oğludur. Özü itibariyle, - Jo'nun onayladığı ve kişilik olarak benimsediği - zayıf değerlerle büyümüştür. Bu resimde yanlış olan şey nedir? Niçin Jojo, hür görünmüyor? Aklî yeterliğin hukukî tanımını üzerinde düşünün :

Bir insan, eğer, (1) ne yaptığını biliyor ise, ve (2) yaptığının, duruma göre, doğru veya yanlış olabileceğini biliyor ise, aklî yeteneğe sahiptir.

Wolf'un tanımladığı gibi :

... bir arzu yeterli olabilmek için, (bu örnekte, bir kimsenin inançları) kör ve çarpıtılmış yanıtlardan ziyade, dünyanın kesin bir temsilini veren gözlemler ve sağlam düşünce tarafından kontrol edilmelidir. Aynı şey, yeterliliğin ikinci koşulu için de geçerlidir – sadece, bu durumda, ilgili kimsenin ümidi dünyanın kesin bir kavramına izin verdiği ölçüde, kişisel değerlerinin, usûller tarafından kontrol edilmesidir. Bu iki şartı bir araya getirdiğimiz takdirde, ancak o zaman, dünyayı, bilgisel ve normatif bakımdan tanıyacak ve takdir edecek asgari yeterlik olarak, aklî yeterliliği, anlayabiliriz. (RR 10th edition, 441)

“Sağlıklı Derin-Benlik” ile Bağdaşma (Susan Wolf)

Eğer, hareketlerim, benim “derin özüm” tarafından onaylanmış tercihlerim tarafından kontrol ediliyor ve derin özüm sağlıklı, yani, yapmakta olduğum şeyin doğru veya yanlış olup olmadığını, takdir edebiliyor isem, hür bir şekilde hareket ediyorum, diyebilirim.

Temel fikir: Hürriyet, bir insanın nasıl hareket edeceğini kontrol edecek bir ‘entegre-öz’e sahip olması; o öz’ün, dünya hakkındaki bilginin, (özellikle neyin doğru neyin yanlış olduğu üzerindeki bilginin) ışığında, kişinin inançları, arzuları, değerleri vs.de, değişiklikler/düzeltilmeler/ilerlemeler yapacak kapasiteye sahip olmasıdır; kısaca, entegre-öz, kişinin kendini düzeltme kapasitesine de, sahip olmalıdır.

Bağdaşma: Frankfurt’un örnek olayı gibi, aynı.

Problem örnekleri: “Derin-öz” ile senkronizasyondan ortaya çıkan eylemler, ahlaksal canavarlar.

II. Hürriyetçilik

A. CHISHOLM VE İNSAN NEDENİ

Okuduklarımız içinden Chisholm, Libertarian’ların/Hürriyetçilerin temsilcisidir.

Liberteryan’lar, bağdaşmazlık temel argümanından hareket ederler :

- (i) Eğer x, A hareketini uygulamada hür hareket ediyor ise, o halde başka türlü de hareket etme olanağına sahip idi, demek oluyor.
- (ii) Eğer x’in A’yı uygulaması, önceki olaylarla belirlenmiş ise, x başka türlü de hareket edemezdi.
- (iii) Öyle ise, bütün hareketler önceki olaylarla belirlenmişlerse, o zaman x, A’yı uygulamak için hiçbir zaman hür hareket etmiyor.

(i) ve (ii) nin birbirine zıt olduğunu gördük. Öyle ise, hür irade çıkmazı üzerinde daha ziyade yoğunlaşmaktan ise, determinizmi reddetmenin, hür irade olanağını nasıl açabileceği üzerinde duralım.

Şunu unutmayın ki, endeterminizm'in problemi çözeceği fikri, eğer hareketim, bir neden tarafından sebep olunmamış ise, veya, rastgele, 'random' bir nedenle sebep olunmuş ise, daha önceki olaylar tarafından belirlenmiş olacağından, gene hür olamayacaktır. Çünkü, 'Random' olaylar da, (determinizm'de gördüğümüz) daha önceki olayların hareket etmeme neden teşkil etmelerinde olduğu gibi, kontrolüm dışında olaylardır. Öyleyse, bu noktada determinizmi reddetmek, büyük bir fayda vermez, sadece az bir yardım sağlayabilir.

Bununla beraber, determinizmi yeniden düşünün:

DET) Vuku bulan her şey, daha önceki olaylar tarafından belirlenir, belirlenmişlerdir.

Endeterminizmin buna yanıtı:

END) Bazı olaylar, daha önceki olaylar tarafından kararlaştırılmamışlardır.

Chisholm, determinizmi reddedebileceğimizi belirtiyor, ve Endeterminist bir görüş olarak, istisnaların sebepsiz veya 'rastgele' oldukları görüşünü muhafaza etmeden, sadece, bazı olayların, diğerleri tarafından sebep olunmadıklarını iddia etmemizi söylüyor ve şu görüşü koruyor :

[Hür iradeyi savunurken] Bir harekete dahil olan her olayın belli başka olaylar tarafından sebep olunduğunu söylememeliyiz, ve başka bir şey tarafından sebep olunmadığını da, söylememeliyiz. Bu yüzden, durumda geriye kalan olanak şudur: Olayda yer alan en az bir vakıanın, diğer olaylar tarafından değil, bambaşka bir şeye dayandığını söylemeliyiz. Ve bu başka şey de, insanın kendisidir. (494)

Bu düşünce tarzı nasıl çalışacak? Aristo'nun verdiği örneği düşünün: "... bir şey taşı oynatıyor, ve bir el tarafından, o el de, bir insan tarafından" (Physics VII: 256a 6-8). Chisholm'a göre, "şey'in ve el'in" oynaması, her ikisi de olaylardır, ve eli-oynatan olay, şey'i oynatan olaya, normal şekilde neden olan olaydır. (Chisholm, olaylar arasındaki sebep olmalara, (transeunt causation) "geçişli" 'sebeplik' diyor.

Dahası var, ayrıca, elin hareket etmesi olayına neden olarak görünen, fakat ortalarda görünmeyen, bir de "beyin-olayı" var. Tekrar edersek, cereyan eden şey, alelâde bir sebep olma (şeklidir). Ancak, Chisholm, görüşünü korumada ısrar etmektedir – eğer eli oynatan hareket hür ise, eli oynatmaya sebep olan "beyin-olayı", başka bir olay tarafından değil, bir insan veya bir kişi tarafından sebep olunmuştur. (Chisholm, bu tip,

bir insan, bir kişi tarafından sebep olunmalara “immanent causation”, Batını neden olma adını vermektedir.

(Fizik bilimi açısından) Ben, beynimdeki “neuron”ları, elimin hareket etmesine neden olmaları yönünde ateşliyorum. Ve görüldüğü üzere, ortada neuronların ateşlenmesine neden olan “olay” yoktur (*). Öyle ise, şimdi, şunlar üzerinde düşünün :

Chisholm’un Hürriyetçiliği

- (i) A hareketinin nedeni, veya A'nın kendisi, eğer, benim dışımdaki, önceki bir olay değil ise, A hareketine neden olan olayın “doğrudan nedeni” sadece ve sadece “Ben” isem;
- (ii) A dan başka bir harekette bulunma olanak ve yeteneğine (de) sahip isem,

A hareketini uygulamada, “hür” hareket ediyorum.

Bağdaşmazlık: Eğer determinizm doğruysa, A’dan başka bir harekette bulunamazdım. Öyle ise, (ii)inci koşulu yerine getiremeyecektim.

Hürriyet: Hareketlerimin, eylemlerimin kaynağı, “Ben”im. Onlar, daha önceki olaylar tarafından belirlenmemiştir.

İtirazlar: Pek çok kimse, kişinin ‘kendisinin’ sebep olması fikrini, esrarengiz görünümünden ve fiziki evren kavramıyla tam anlamında bağdaşmamasından ötürü kabul etmemiş, reddetmiştir. Örnekle açıklamak gerekirse, Chisholm’un da belirttiği gibi, hareket ettiren neuron’ların ateşlenmesine daha önceki bir olay sebep olmuyor ise, kişi, söz konusu ateşlemenin, kendisinde, daha önce vuku bulan bir şey olmaksızın uygulandığını (da) göstermelidir. Chisholm’un açıklamasına göre: “... ilgili kişinin bir değişimden geçtiği, veya bir olay (örneğin “bir istenç hareketi” ya da benzeri) uyguladığı ve bu olayın, söz konusu hareketin (doğrudan) nedeni olduğu, söylenemez (496). Bu açıklama (herşeye rağmen) kişinin neden olmasını esrarengizleştiricidir, örneğin, kişi ile, random ateşlemenin bir arada oldukları durumda, ateşlemenin “neuron” kaynaklı mı? “İnsan” ya da “kişi” kaynaklı mı olduğu, nasıl saptanacaktır? Chisholm, bu soruya yanıtında, “esrarengiz” durumun, bir olayın, bir hareketin neden olmaması halinde bile mevcut olduğunu belirtmekte ve: bir B olayının takip ettiği bir A olayı cereyan ettiğinde, bunun, “B olayı, A olayı tarafından sebep olunmuş” demek mi olduğunu,

(*) Chisholm, benim ‘neuron’ları ateşlemeye sebep olmamın, tam anlamında “benim hareketim” olmadığını kabûl etmekte ve öyle olsa idi, ne yaptığımı tarif etmemin de mümkün olacağını varsaymaktadır. Ancak tabiatıyla, ben, beyin hakkında bunu yapacak kadar, çok şey bilmiyorum, ve başkaları (örneğin çocuklar) ‘neural’ ateşlemelere, bu çeşit davranışlara neuron’ların sebep olduklarını, hatta, beynin içinde ‘neuron’lar olduğunu bilmeden, sebep olabilirler.

sorgulamaktadır. Bu iki olayda, ikisinin arasındaki farklılıkları bulabilir misiniz? Her iki olay, aynı ölçüde, eşit seviyede mi esrarengiz oluyorlar? Ancak, bazı düşünürler, bu yanıtı, ikna edici bulmuyorlar. Nitekim bir örnek vermek gerekirse, insan o olayın hasıl olması için hiçbir harekette bulunmuyor ise, bulunmamış ise, insanın neden olduğu, nasıl izah edilebilecektir?

B. HÜR İRADE VE ENDETERMİNİST NEDEN OLMA

Bazı düşünürler, Chisholm'un Hürriyetçiliğini sempati ile karşılamalarına karşın, kişinin-neden olduğu görüşüne, aynı yaklaşımı göstermiyorlar. Tabiatıyla, hürriyet (de) hür şekilde olmuş karakterlerimiz tarafından kararlaştırılmış, uygulanmış her bir hareketimizin, determinizmin bir istisnası (imiş gibi) görünmesini istemiyor. Mesela, eğer iyi bir insan isem, daima doğru şey yapmayı tercih ediyorum isem, karakterim de önceden belirlenmiş olmadığı için, seçimlerim, hürdür, benim sorumlu olduğum şeylerdir.

Bazı Hürriyetçiler, "karakter-oluşturan" hareketlerdeki hürriyet üzerinde daha fazla yoğunlaşmayı öneriyorlar. (Bu konuda,RR de, Kane'in etüdü'ne bakabilirsiniz.)

Şimdi, II.Dünya Harbi'nde, sağlığı kötüleşen Annesi ile, Fransız Direniş Hareketine katılmak arasında kalan Jean Paul Sartre'in, bu anlarını tasvir ettiği ünlü örnek-olayı ele alalım. Bir insanın iç aleminde bu derece çatışan bir durumu yansıtan bu örnek-olayda, evde mi kalacağının, direnişçilere mi katılacağının belirsiz olduğunu; dolayısıyla, beyninin de, P (katılma mı?) , P* (annesiyle kalma mı?) yollarından hangisine yöneleceği hususunda belirlenmemiş bir kararsızlık içinde olduğunu varsayalım. Katılma'ya 'karar verdiği'ni düşünelim. Bu kararı, karakteri (veya beynindeki önceki olaylar) tarafından kararlaştırılmamış, ancak, karakterini oluşturan olaylardan biri tarafından sebep olunmuş, ondan kaynaklanmıştır. Bunu takiben 'katılır ise', 'verdiği karar', neden, teşkil edecektir; ne yönde karar alacağı beyninde belirsiz ve kararlaştırılmamış olmasına rağmen. Tüm bu hareketlerin neticesi: hareketlerinin hiçbirisi 'random' değildir; (bir anlamda) kararlaştırılmamışlık, hareketlerin nedeni ve kaynağıdır. Bu görüş, Chisholm'unkine nazaran daha avantajlı görünüyor, çünkü, kişinin-neden olmasını var saymıyor, şart koşmuyor; benim kararım (muhtemelen tarihi bir olay), hareketlerimin nedeniydi (tabii 'nöral' yollardan) O takdirde şunun üzerinde düşünün:

Karakter- bazlı Hürriyetçilik

- i) A'yı seçmem, önceki olaylar tarafından belirlenmemiş ise;
- ii) A'yı uygulama kararım, uygulama hareketime (veya, A'yı uygulamaya çalışmama) neden olmuş ise,

Karakter oluşturma dakikalarında A'yı uygulamayı seçerken, hür istence sahibim.

Kararsızlık/Belirsizlik hali:

Eğer determinizm doğru ise, A'dan başka bir hareketi seçemezdim. O takdirde, (i) koşulu, (determinizm halinde) hareketim için söz konusu değildir.

Hürriyet:

A lehine karar vermem, A'yı yapmama (veya yapmayı üslenmeme) neden oldu.

İtiraz:

A'yı yapma, uygulama kararını nasıl anlamamız gerekir? Örneğin, direniş hareketine katılma kararı olarak mı? Bir hipotez olarak, karar, karakter oluşturma hareketinin nedeni ve sebebi idi, ancak, kararın kendisi hür mü idi? Eğer, A'yı hür bir şekilde uygulamam için, A'yı uygulamaya hür bir şekilde karar vermem gerekiyor ise, bu (düşünme şekli), sonsuza kadar geri gitmeye yol açmıyor mu? Ama, A'yı uygulamaya hür şekilde karar vermedi isem, katılma ve bunu takip eden hareketlerim, hangi anlamda hür'dürler?

C. HÜR İRADE VE İSTATİSTİKİ DÜZENLİLİKLER

Eğer bir olay sebep olunmamış ise, "rastgele" mi saymamız gerekiyor? Söyleyiş olarak "rastgele" demek, olayın vuku bulması için sadece belli bir şansı olduğunu ifade etmek oluyor. Ama, (olduğu gibi) kararlaştırılmamış bırakarak, söz konusu meseleyi bir "korelasyon" ile açıklamak, yeterli olmaz mıydı? Mesela, karakterimin, geçmişimin, önceki düşünsel durumların vs. bugün ders vermeye gelmemi belirlemediğini ancak, olabilir kıldığını varsayalım. Belki derse gelme şansı %90 idi, %10 ise golf oynamaktı. Bu, hür irade çıkmazının, her zaman gerçek meseleleri yakalamadığını göstermektedir. Çıkmazı, hatırlayalım :

1. Determinizm doğru ise, asla, yaptığımızdan başkasını yapamayız; öyle ise hür değiliz.
2. Eğer Endeterminizm doğru ise, bazı olaylar - bazı hareketler – 'rastgele' olacak, ama bu niteliği taşıdıklarında sahipleri biz olmayacağımızdan, (gene) hür olmayacağız.
3. (O halde) Ya determinizm, ya endeterminizm doğrudur.
4. Bu yüzden asla hür hareket etmiyoruz.

Burada endişe verici olan şey, (2) sayılı koşul, en iyi yorumu ile yanıltıcı, çünkü, daha önceki olaylar tarafından belirlenmemiş bir olayın, 'rastgele' olduğu gibi bir sonuç çıkarmıyor.

İtiraz: İstatistikî düzenlilikler, (değişmeyen, tekrar eden) pek çok modelleri yakalayabilmektedirler. Eğer yağmurun yağması için %75 olasılık var ise, her 4 olaydan 3ü halinde, şartlar belli bir şekilde olduğundan, yağmur takip etmiştir. Bununla beraber

yağmurun yağdığı durumda, yağması, (daha önceki olaylarla) belirlenmiş olmaktadır. Yani, şartların içindeki belli bir tanesi, belki bizim önceden tahmin edemediğimiz bir tanesi, yağmurun yağmasına, neden olmuştur. Öyleyse, bir şeyin olabileceğini belli bir dereceye kadar tahmin edebiliyor olmamız, cereyan eden olayın, belirlenmemiş olduğunu göstermez. Eğer, bir olay önceden belirlenmemiş ise, ondan önceki olayın da kendisinden sonrakine neden olması cereyan edemezdi; ne dünyanın oluşumundan öncesi, ne hür irademiz; ne dünya, yoktan var oldu.

Böylece yukarda (2)inci koşulun ortaya koyduğu problem ise, olduğu yerde duruyor. Biz nerde duruyoruz? Katı Determinizm, Bağdaşım görüşü taraftarlarının veya Hürriyetçilerin, bu soruya yanıt teşkil edecek, güvenilir bir tutum önerdiklerini düşünüyor musunuz?